

Humani razvoj kao izazov u Crnoj Gori

Skorašnja iskustva u razvoju nekih zemalja još jednom su potvrdila potrebu da se posebna pažnja posveti vezi koja postoji između ekonomskog i humanog razvoja. Mnoge zemlje sa brzom dinamikom razvoja suočavaju se sa činjenicom da visoke stope rasta društvenog proizvoda ne uspijevaju da smanje i/ili eliminišu socio-ekonomске probleme sa kojima se suočava značajan dio stanovništva. Visoki prihodi nisu garancija da će doći smanjenja siromastva i ne predstavljaju zaštitu od problema kao što su droga, alkoholizam, AIDS, beskućništvo, nasilje, terorizam i poremećaj odnosa u porodici. Sa druge strane, niskoprihodne zemlje su pokazale da je moguće dostići visok nivo humanog razvoja ukoliko se vješto iskoriste raspoloživa oruđa kako bi se izgradili i dodatno proširili ljudski kapaciteti.

U tom smislu, humani razvoj predstavlja proces širenja mogućnosti ličnog izbora u vođenju sopstvenog života (ko želim da budem i šta želim da radim). Taj izbor treba da pruži mogućnost da se živi dug i zdrav život, da se stiče željeni nivo obrazovanja, uz odgovarajući nivo životnog standarda.

Humani razvoj ima dvije osnovne karakteristike: prva je jačanje ljudskih kapaciteta (kroz poboljšano zdravlje, znanje i vještine), a druga se odnosi na upotrebu tih kapaciteta – za zabavu, u proizvodne svrhe, aktivnosti u kulturnom, društvenom i političkom životu. Humani razvoj je više od zdravlja, obrazovanja, pristojnog standarda života i političkih sloboda. Svakodnevno iskustvo potvrđuje da su povećanje proizvodnje i bogatstva samo sredstva, a da krajnji cilj razvoja treba da bude boljitak za ljude. U vremenu sveopšte globalizacije, kulturne različitosti i kulturne slobode predstavljaju dodatne dimenzije ljudskog blagostanja.

Profil humanog razvoja u Crnoj Gori

Nacionalni i globalni izvještaji o humanom razvoju, tokom poslednjih godina, obezbjeđuju bogati izvor informacija o svim dimenzijama humanog razvoja na lokalnom i međunarodnom nivou. Među najkorisnijim statističkim analizama na godišnjem nivou su kalkulacije indeksa humanog razvoja (HDI), indeksa siromaštva (HPI), indeksa razvoja po polovima (GDI) i indeksa snaženja polova (GEM). Ovi različiti pokazatelji se koriste za poređenje karakteristika pojedinačnih zemalja u vremenu i među zemljama – i pomogli su da se usmjeri pažnja na najbitnije društvene i ekonomske probleme sa kojima se suočavaju sve zemlje – uz fokus na siromaštvo i rodnu neravnopravnost – i šta ovo znači za ekonomsku i socijalnu politiku.

Osnovni pokazatelj nivoa humanog razvoja koji se analizira u ovom Izvještaju jeste **indeks humanog razvoja**, koji je izračunat na nivou Crne Gore i za pojedine opštine. Ovo je prvi put da se objavljuju za Crnu Goru HDI (i serije za ranije godine) i drugi indikatori.¹ (Metodologija izračunavanja HDI data je u Aneksu ovog izvještaja.)

Prema kalkulacijama, HDI u 2004. godini u Crnoj Gori je bio 0,799, što je neznatno više u odnosu na 1991. godinu (na početku procesa tranzicije i političke krize u regionu).

¹ Dok UNDP računa HDI kao mjeru humanog razvoja za skoro sve zemlje u svijetu, prepoznato je da je koncept humanog razvoja širi od njihovog indikatora. HDI obuhvata tri bitne komponente ljudskog postojanja i zasniva se na sljedećem:

- Očekivanom trajanju života,
- Stopi pismenosti i
- BDP *per capita*, izraženim u skladu sa paritetom kupovne moći u USD (PPP US\$).

U odnosu na druge zemlje u regionu, Crna Gora je na srednjem nivou humanog razvoja (u intervalu od 0,5 i 0,8). To je nivo koji su u 2002. godini imale zemlje kao što su: Bugarska (0,796), Rusija (0,795), Makedonija (0,793), Albanija (0,781), Bosna i Hercegovina (0,781), Rumunija (0,778 itd.).

Naredna tabela sadrži indikatore koji su korišćeni za izračunavanje HDI u Crnoj Gori.

Tabela 1: Indeks humanog razvoja (HDI)

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Očekivano trajanje života	75,2	73,4	73,4	73,4	73,0	73,1	73,1
Stopa pismenosti (%)	94,9	94,9	94,9	94,9	94,9	94,9	97,5
Kombinovani primarni, sekundarni i tercijarni bruto stepen upisa (%)	70,2	74,8	74,0	72,4	74,2	72,5	73,9
BDP per capita (PPP US\$)	5.347,3	3.107,0	3.430,2	4.035,2	4.437,8	5.834,3	6.641,0
Indeks očekivanog trajanja života	0,837	0,807	0,807	0,807	0,800	0,802	0,802
Stopa pismenosti odraslih	0,949	0,949	0,949	0,949	0,949	0,949	0,975
Indeks upisa	0,702	0,748	0,740	0,724	0,742	0,725	0,739
Indeks obrazovanja	0,867	0,882	0,879	0,874	0,880	0,874	0,896
BDP indeks	0,664	0,574	0,590	0,617	0,633	0,679	0,700
Vrijednost indeksa humanog razvoja	0,789	0,754	0,759	0,766	0,771	0,785	0,799

Teritorijalne razlike koje se reflektuju kroz vrijednosti HDI

HDI je vrijedan instrument ne samo za potrebe međunarodnih poređenja već i za analizu nivoa razvojnih mogućnosti u različitim regionima u okviru jedne zemlje koji se suočavaju sa različitim socio-ekonomskim uslovima. Vrijednost indeksa na nacionalnom nivou daje predstavu o tome gdje se zemlja nalazi sa stanovišta humanog razvoja u odnosu na ostale zemlje u svijetu. **Dezagregirani HDI, odnosno njegova vrijednost na nivou pojedinih dijelova zemlje ili pak na nivou određenih društvenih grupa, može da pokaže kako (i zašto) različite administrativne jedinice ili grupe unutar zemlje stoje jedne u odnosu na druge,** koje su dobre i loše strane i prema tome koji prioriteti treba da budu na nivou centralne i lokalne vlasti.

Tabela 2. Vrijednost HDI u Crnoj Gori (po regionima)

Region	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Sjever	0,707	0,710	0,737	0,753	0,765
Centar	0,781	0,787	0,786	0,800	0,813
Jug	0,761	0,770	0,777	0,789	0,802

Indeks razvoja po polu koristi iste varijabile kao i HDI. Razlika je u tome što GDI prilagođava prosječna postignuća svake zemlje u bazičnim indikatorima – očekivano trajanje života, nivo obrazovanja i dohotka – u skladu sa disparitetom u postignućima između žena i muškaraca. Što je veći disparitet među polovima u osnovnim postavkama ljudskog razvoja, to je niži GDI u zemlji u poređenju sa HDI.

Indeks razvoja po polu (GDI) na nivou od 0,787 u 2004. godini neznatno je porastao od 1991. godine i značajno od 1999. godine – vjerovatno ukazujući na sve veće dohodovne razlike među polovima. Crna Gora se po ovom pokazatelju nalazi u rangu zemalja sa srednjim nivoom humanog razvoja.

Indeks snaženja polova (GEM) je još jedan pokazatelj humanog razvoja koji mjeri nejednakosti u tri oblasti:

- Politička participacija i moć donošenja odluka, mjereno procentualnim učešćem žena i muškaraca u parlamentu;
- Ekonomska participacija i moć donošenja odluka, mjerena uz pomoć dva indikatora – procentualno učešće žena i muškaraca u broju zakonodavaca, viših službenika i menadžera, i procentualno učešće žena i muškaraca na profesionalnim i tehničkim pozicijama;
- Moć nad ekonomskim resursima, mjerena kroz procijenjeni zarađeni dohodak žena i muškaraca (PPP US\$).

Vrijednost GEM indeksa na nivou od 0,452 u 2004. godini, ukazuje da se Crna Gora po ovom pokazatelju nalazi u rangu zemalja sa srednjim nivoom humanog razvoja. Vrijednost indeksa je niska u odnosu na razvijene zemlje ali je približno jednaka vrijednosti u većini zemalja u tranziciji koje odlikuje srednji nivo humanog razvoja (Rusija - 0,467; Makedonija – 0,517; Rumunija – 0,465).

Humani razvoj – više od HDI

Koncept humanog razvoja podrazumijeva pretpostavku da je humani razvoj višedimenzionalan i da obuhvata različite oblasti ljudskog života. Neke od njih (kao ekonomski razvoj ili obrazovanje ili čak mogućnost za zdraviji život) su mjerljive. Neke osnovne dimenzije humanog razvoja su:

1. Ekonomska dimenzija
2. Zdravlje i zdravstvo
3. Obrazovanje
4. Zaštita životne sredine
5. Mogućnosti učešća u društvenom životu – na nivou zajednice ili na drugim nivoima
6. Zaštita ljudskih prava
7. Mogućnost za dostojanstven život

Prve tri dimenzije su uključene u komponente HDI. Druge oblasti, međutim, nisu mjerljive (ili ih je teško kvantifikovati), što ih ne čini manje važnim sa aspekta humanog razvoja.

Multikulturalizam i humani razvoj

Multikulturalizam je važna dimenzija u analizi i primjeni principa humanog razvoja:

1. Kulturna sloboda je važan aspekt individualne slobode; ključno je kako pojedinci biraju svoj stil života i uživaju slobodu izbora. Kulturna sloboda ide dalje od ekonomskih, socijalnih i političkih sloboda koje su na raspolaganju pojedincu. To je pravo svih ljudi.
2. Sastavni dijelovi kulture u analizi humanog razvoja fokusiraju se na značaj slobode, ali rijetko na poređenje različitih kultura i tradicija.
3. Kulturna sloboda ima značajan uticaj na uspjeh u društvenoj, ekonomskoj i političkoj sferi života.

Humani razvoj shvaćen kao proces širenja izbora za pojedince, u svojoj osnovi ima slobodu izbora za pojedinca da izabere način na koji će da vodi život (šta želim da budem i šta želim da radim). Kulturna sloboda daje pojedincima pravo na izbor identiteta i vrijednosnog sistema po kojem žele da žive.

Kulturne dimenzije humanog razvoja

Humani razvoj je više od zdravlja, obrazovanja, pristojnog životnog standarda i političke slobode. **Kulturni identitet pojedinca** mora biti priznat i prihvaćen od strane države, i pojedinci treba da imaju slobodu da iskažu svoju individualnost i identitet bez opasnosti od osude ili odbijanja od strane društva. Ukratko, **kulturna sloboda jeste ljudsko pravo i važan aspekt humanog razvoja**, stoga zaslužuje pažnju aktera razvoja na centralnom i lokalnom nivou.

Postoje dva načina (pokazani obrasci) nepoštovanja kulturne slobode:

1. **Nemogućnost izbora** stila života, čak prisiljenost da se živi po univerzalnim standardima i vrijednostima koje su zadate od samo jedne grupe u društvu.
2. **Isključivanje iz društvenog života**, kao posljedica života po individualnom izboru, ali koji nije u potpunosti identičan izboru dominantne društvene grupe.

Obje forme ograničavanja kulturne slobode su prisutne u svijetu, na svim kontinentima, na svakom nivou razvoja. Ipak, nivo ograničavanja kulturne slobode nije svuda identičan. Na skali ograničavanja, postoje zemlje u kojima je kulturna sloboda u potpunosti onemogućena i ide čak do takozvanog etničkog čišćenja.

Ovo su ipak rijetki slučajevi. Češće su prisutni blaži oblici ograničavanja kulturne slobode u svijetu, koji se reflektuju kroz više ili manje inferioran položaj pripadnika različitih kultura, posebno u segmentima kao što je politička participacija, mogućnost unapređenja ekonomskog života mogućnost zapošljavanja, obrazovanje itd.